

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Adrijana Puškarić

***Pendlanje* kao način života: etnografija translokalnih praksi gradišćanskih Hrvata u  
Austriji**

Zagreb, 2021.

Ovaj rad izrađen je na Odsjeku etnologije i kulturne antropologije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu pod vodstvom dr. sc. Marijete Rajković Ivete, izv. prof. i predan je na natječaj za dodjelu Rektorove nagrade u akademskoj godini 2020./2021.

## Sadržaj:

1. UVOD.....	4
2. METODOLOGIJA .....	5
3. TRANSLOKALNE PRAKSE I MIGRACIJE ŽIVOTNOG STILA .....	7
4. DEMOGRAFSKI PODACI .....	9
5. POČECI PENDLANJA KAO NAČINA ŽIVOTA .....	10
6. POTISNI FAKTORI MIGRACIJA: RAZLOZI ODLASKA IZ GRADIŠĆA .....	11
6.1. POSAO I PRIMANJA .....	11
6.2. OBRAZOVANJE .....	12
6.3. AKTIVNOSTI .....	13
7. ŽIVOT U DVA DOMA .....	13
7.1. OBAVEZE KOD KUĆE .....	14
7.2. POVEZANOST S DOMOM I PRIJATELJIMA.....	14
7.3. AKTIVNOSTI I DOGAĐANJA .....	14
7.4. UČESTALOST MOBILNOSTI GRADIŠĆANSKIH HRVATA.....	18
8. OPIS I NAČINI PUTOVANJA .....	20
8.1. PUTOVANJE VLAKOM .....	20
8.2. PUTOVANJE AUTOBUSOM .....	23
8.3. PUTOVANJE AUTOMOBILOM .....	23
9. SVAKODNEVICA U BEČU.....	25
10. MJESTO ZA ŽIVOT: BEČ I/ILI GRADIŠĆE? .....	27
11. IDENTITET GRADIŠĆANSKIH HRVATA: „VAMO“ I „TAMO“ .....	28
12. ZAKLJUČAK.....	30
POPIS LITERATURE: .....	34
SAŽETAK .....	36
SUMMARY .....	36

## 1. UVOD

Gradišćanski Hrvati su za vrijeme osmanlijskih osvajanja hrvatskog etničkog i povijesnog prostora, tijekom 15. i 16. stoljeća, migrirali u zapadnu Ugarsku, Donju Austriju, Slovačku i Moravsku, odnosno danas nastanjuju područje Austrije, Mađarske i Slovačke (usp. Grbić 2006). Krajem 19. stoljeća počela se javljati izreka „Pojti trbuhom za kruhom“. Budući da su pojedini gradišćanski Hrvati privremeno napustili Gradišće, izreka je nastala kao rezultat pronalaska posla Beču jer samo bavljenje poljoprivredom u Gradišću nije bilo dovoljno za prehraniti cijelu obitelj (Fercsak 2010:72). Kraj 19. te početak 20. stoljeća bili su prekretnica u životu brojnih gradišćanskih Hrvata.

Riječ *pendlanje* dolazi od njemačke riječi „pendeln“ koja ima nekoliko značenja, no značenje relevantno za ovo istraživanje je „kretati se svakodnevno između dva mjesta, posebice između mjesta prebivališta i radnog mjesta ili mjesta školovanja“,<sup>1</sup> što znači da za gradišćanske Hrvate *pendlanje* označava svakodnevno ili tjedno kretanje između Beča i rodnog mjesta u Gradišću.

Cilj ovog rada prikazati je i analizirati načine, uzroke i svakodnevne prakse ovakvog načina života, odnosno suvremenom kulturnoantropološkom terminologijom, translokalnog načina života gradišćanskih Hrvata.

Mnogi su austrijski, hrvatski i mađarski znanstvenici istraživali gradišćanske Hrvate. O povijesti, doseljavanju, institucijama, kulturi i školovanju gradišćanskih Hrvata pisali su brojni znanstvenici, među njima posebno ističem: Ružu Bonifačić (2001), Mirjanu Domini (1990), Jadranku Grbić Jakopović (2014), Većeslava Holjevaca (1968) i Boženu Vranješ-Šoljan (2005). Za ovo istraživanje, od velike važnosti bila mi je knjiga *Povijest Gradišćanskih Hrvata* Nikole Bencsicsa i suradnika (2018). Djelo daje opsežan pregled o gradišćanskim Hrvatima. Uz povijesni dio spominju se kulturne organizacije i društva koja su važna za očuvanje gradišćansko-hrvatskog identiteta. O važnosti rada raznih društava pisala je i Agnes Höld (2015). Za izradu ovoga rada većinu podataka koristila sam iz tekstova Michaela Dittingera (2015) i Katharine Tyran (2016) koje su se dotakle pitanja identiteta i translokalnih praksi gradišćanskih Hrvata. Za detaljan povijesni pregled gradišćansko-hrvatske radne migracije u Beč koristila sam rad Michaela Fercsaka (2010). Iako je njezin fokus rada na gradišćanskim Hrvatima s područja Mađarske, moguće je povući poveznice i s gradišćanskim Hrvatima iz Austrije. Podaci navedenog rada sakupljeni su analizom arhivskih dokumenata te obradom

---

<sup>1</sup> Duden: „pendeln“. Preuzeto s: <https://www.duden.de/rechtschreibung/pendeln> (Posljednji pristup: 09. travnja 2021).

statističkih podataka o broju gradišćanskih Hrvata u Beču od 80-ih godina 19. stoljeća do 2001. godine. Michaela Feracsak podatke je preuzela iz središnje statističke ustanove Habsburške Monarhije, K K Statistische Central-Commission. Djela Jasne Čapo (2019) te Jadranke Grbić Jakopović (2014) koristila sam kao teorijski okvir migracijskih procesa i translokalnih praksi o čemu će više riječi biti u sljedećim poglavljima. Budući da se migracijske prakse mojih kazivača djelomično preklapaju s migracijama životnog stila, koristila sam djela Karen O'Reilly i Michaele Benson (2009), Briana Hoeya (2010), Kate Torkington (2010) te doktorsku disertaciju Marice Marinović Golubić (2015).

## 2. METODOLOGIJA

U studenom 2018. te studenom 2019. godine provedeno je multilokalno etnološko i kulturnoantropološko terensko istraživanje gradišćanskih Hrvata u srednjem Gradišću i Beču.<sup>2</sup> Kod multilokalne etnografije (*multi-sited ethnography*) istraživanje se provodi na nekoliko lokaliteta, što znači da se na kulturne procese gleda kao na cirkulirajuće kulturne elemente unutar povezanog vremenskog i geografskog konteksta (usp. Marcus 1995, prema Potkonjak 2014:23). Prilikom odlaska na prvo terensko istraživanje cilj je bio rekognoscirati teren, istražiti suvremene identifikacijske procese gradišćanskih Hrvata (ulogu školstva, udruga, povezanost s Republikom Hrvatskom itd.). Ipak, rezultati s terena tj. prikupljena etnografska građa nadmašila je početna očekivanja. Zbog bogatstva mogućih istraživačkih tema koje je pokazalo prvo terensko istraživanje u srednjem Gradišću, moje istraživanje je prilikom drugog odlaska na istraživanje u Beč usmjereno na jednu temu- translokalne prakse gradišćanskih Hrvata, tj. na *pendlere*.

Priprema za izlazak na teren započela je kritičkim iščitavanjem relevantne literature pomoću koje je dobiven pregled dosadašnjih istraživanja o gradišćanskim Hrvatima, odnosno saznanja o nedostatku sustavnih etnoloških i kulturnoantropoloških istraživanja.

Prvi boravak na terenu obuhvaća vremenski period od 16. studenog do 21. studenog 2018. godine. Polustrukturirani intervjui održani su u prostorijama KUG-e<sup>3</sup> u Velikom Borištofu, u

---

<sup>2</sup> Istraživanje je provedeno u okviru kolegija Antropologija migracija na preddiplomskom studiju etnologije i kulturne antropologije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i institucijskog projekta: *Migracije, kultura, identitet i transformacije hrvatskih zajednica u Republici Srbiji i Republici Austriji*, pod mentorstvom nositeljice kolegija i voditeljice projekta izv. prof. dr. sc. Marijete Rajković Iveta. Na istraživanju su uz voditeljicu sudjelovale tri studentice. Na drugom istraživanju svaka je istraživala svoju temu.

<sup>3</sup> KUGA – Kulturna zadruga. <http://www.kuga.at/index.php?id=76&L=2&id=76> (Posljednji pristup: 03. travnja 2021.)

prostorijama MiM-a<sup>4</sup> u Mjenovu te u obiteljskim domovima kazivača. Drugo terensko istraživanje obavljeno je od 25. studenog do 27. studenog 2019. godine u Beču, a razgovori su održani u prostorijama Hrvatskog centra.<sup>5</sup> Važno je istaknuti kako sam u mjestima u Gradišću bila za vikend kada se većina gradišćanskih Hrvata vratila kući iz Beča, a u Beču sam provela vrijeme preko tjedna kada su se gradišćanski Hrvati zbog poslovnih ili školskih obaveza nalazili u Beču. S većinom mojih kazivača, s kojima sam tijekom prvog terenskog istraživanja razgovarala u srednjem Gradišću, imala sam priliku porazgovarati još jednom tijekom drugog terenskog istraživanja, budući da su i moji kazivači vrijeme kroz radni tjedan provodili u Beču.

Tijekom oba terenska istraživanja koristila sam i metode promatranja sa sudjelovanjem i nesudioničkog promatranja (usp. Potkonjak 2014:68-71). U istraživanju, koje se temelji na etnografiji pojedinačnog (*ethnography of the particular*, Abu Lughod, 1991), temelj analize su življena iskustva mojih kazivača. Prvu večer boravka na terenskom istraživanju, 16. studenog 2018. godine, sudjelovale smo na zabavi „Friday Night Fever 2“<sup>6</sup> u organizaciji KUGe gdje sam u opuštenoj atmosferi upoznala brojne kazivače. Iznenadilo me je kako je ovo večernje događanje u petak navečer, u relativno manjem mjestu Velikom Borištofu, okupilo brojne sudionike različitih starosti od dvadesetak do sedamdesetak godina. Tijekom drugog dolaska u Beč, 25. studenog 2019. godine promatrala sam jedan sat tečaja gradišćansko-hrvatskog jezika te adventski koncert u organizaciji Tamburaškog društva „Zelenjaki“ iz Gerištofa. Nakon koncerta istraživanje sam provodila sudjelovanjem s promatranjem na svečanom domjenku održanom u Hrvatskom centru gdje samo razgovarali s prisutnima, slušali gradišćansku glazbu, gledala slajdove-fotografije iz Gradišća koje su se izmjenjivale preko cijelog zida, konzumirala njihove tradicijske slastice i vina. Sljedeći dan, 26. studenog 2019. godine, u večernjim satima promatrala sam pjevačku i tamburašku probu Folklornog ansambla Gradišćanskih Hrvatov „Kolo Slavuj“.

Polustrukturiranim intervjuima intervjuirala sam ukupno 24 kazivača, rođenih između četrdesetih i devedesetih godina 20. stoljeća. Većina kazivača porijeklom je iz srednjeg Gradišća (Gerištof, Mjenovo, Mali Borištof, Veliki Borištof). Šest kazivača dolazi iz sjevernog Gradišća (Cindrof, Novo Selo, Uzlop), a samo dva kazivača iz južnog Gradišća (Borta, Pinkovac). Prikupljena etnografska građa odnosi se na življena iskustva iz njihove mladosti i sadašnjosti. Važno je naglasiti kako se kazivači uvelike razlikuju po starosti (dob kazivača kreće

---

<sup>4</sup> MiM – Mlada inicijativa Mjenovo. <https://www.mjenovo.com/> (Posljednji pristup: 03. travnja 2021.)

<sup>5</sup> Hrvatski centar za kulturu, naobrazbu i politiku Beč. <https://www.hrvatskicentar.at/> (Posljednji pristup: 03. travnja 2021.)

<sup>6</sup> Link događaja „Friday Night Fever 2“. <https://fb.me/e/hZCjKDvn7> (Posljednji pristup: 03. travnja 2021.)

se od 20 do 80 godina), no svi kazivači, ili imaju, ili su u procesu stjecanja visoke stručne spreme. Kazivači su različitih zanimanja: inženjera, psihologa, profesora te učitelja, glazbenika, glazbenih pedagoga i sl. Od 24 kazivača samo četvero kazivača imaju status studenta. Iako su u Beču stekli svoja zvanja te iako su zaposleni ili studiraju u Beču, Gradišće nikada nisu u potpunosti napustili. Upravo sva znanja koja su stekli u Beču, koriste za unapređivanje vlastite društvene zajednice u Gradišću što pridonosi i stvaranju ekonomske, društvene i prostorne kohezije zajednice gradišćanskih Hrvata. U radu će kazivači biti navođeni po godini rođenja.

Tijekom dana 26. studenog 2019. godine, provedeno je arhivsko istraživanje (časopisa i dokumenata) te se proveo studijski rad u knjižnici u Hrvatskom centru.

### **3. TRANSLOKALNE PRAKSE I MIGRACIJE ŽIVOTNOG STILA**

Kako je u uvodnom poglavlju navedeno, u ovom dijelu rada bit će obrazložena teorijska polazišta s posebnim naglaskom na translokálnost i translokálne prakse. Kao polazište kako empirijski istraživati transnacionalne, odnosno u ovom slučaju translokálne procese, koristila sam rad Jasne Čapo *Dva doma: hrvatska radna migracija u Njemačku kao transnacionalni fenomen* (2019). Fokus spomenutog etnološkog i kulturnoantropološkog istraživanja je na življenom iskustvu hrvatskih radnih migranata koje je uvjetovano njihovim kretanjem između dva odvojena društvena prostora, između dviju država, države porijekla (Hrvatske ili Bosne i Hercegovine) i države primitka (Njemačke). Kretanjem te uspostavljanjem kontakta i interakcije dolazi do stvaranja transnacionalnog okruženja kojim se bavi transnacionalna istraživačka paradigma (Glick Schiller et al. 1992, 2004, prema Čapo 2019:19). Prema Grbić Jakopović prakse transnacionalnih aktera nadilaze vrijeme i prostor, točnije „stvaraju multidimenzionalni globalni prostor bez čvrstih granica“ pri čemu je glavni faktor uzastopna mobilnost transnacionalnih aktera, u tolikoj mjeri da postaje životnim stilom (2014:29-31), što je potvrdila i Jasna Čapo (usp. 2019).

Transnacionalizam je „mnoštvo načina na koje migranti sudjeluju u društvu iz kojega dolaze i u društvu u koje su migrirali, a transnacionalno se odnosi na prekogranične fenomene, veze i prakse pojedinaca, grupa i organizacija i njihov angažman u barem dva društva“ (Basch et al 1994:7, prema Čapo 2019:93). Nadovezujući se na definiciju transnacionalizma Jasna Čapo dotakla se problematike nastale metodološkim nacionalizmom zbog kojeg su se određene prakse ograničavale na točno određen prostor, što je značilo da su svi procesi koji su se odvijali van, točnije iznad granica, bili zanemarivani sve dok transnacionalna perspektiva nije izmijenila

pristupe istraživanja. Tako su s navedenom perspektivom fokus istraživanja postale „zapostavljene prekogranične društvene mreže“ (Čapo 2019:91-93).

Iako Jasna Čapo govori o „zapostavljenim prekograničnim društvenim mrežama“ (ibid.) s naglaskom na riječ „prekogranično“, moguće je uočiti obilježja transnacionalnog fenomena i kod gradišćanskih Hrvata. S obzirom da se kod austrijskih gradišćanskih Hrvata proces mobilnosti odvija isključivo unutar Republike Austrije (Beč-Gradišće) nužno je koristiti pojam translokalnost jer „akteri svojom mobilnošću, aktivnostima i praksama“ uspostavljaju vezu između određenih lokaliteta (Čapo Žmegač 2003a; usp. Čapo i Halilovich 2013, prema Čapo 2019:95). Što se tiče gradišćanskih Hrvata veza se uspostavlja između Beča i lokaliteta u Gradišću. Prvo terensko istraživanje pokazalo je da gradišćanski Hrvati žive i da su podjednako društveno aktivni u Beču (preko radnog tjedna) i u svom rodnom mjestu u Gradišću (preko vikenda, praznicima, ljeti, u mirovini). Pri prvom dolasku na teren translokalne prakse gradišćanskih Hrvata nisu mi bile poznate, niti su one do sada obrađivane u literaturi. Kroz naracije kazivača bilo je sigurno kako je tema *pendlanja* važan dio njihova života, a time i istraživačkog interesa. Upravo tijekom narativizacije *pendlanja* dobila sam dojam kako su gradišćanski Hrvati po tome zapravo poznati. Njihov život uključuje konstantno putovanje iz Beča u Gradišće i obratno što je postalo dio njihovog životnog stila. Zbog tih mobilnosti, kojima se kroz vremenske periode mijenjaju uzroci i načini kretanja, moji kazivači sebe nazivaju *pendlerima*, a sam čin putovanja i kretanja *pendlanjem*.

Navedene translokalne prakse donekle su povezive s migracijama životnog stila. Prema Karen O'Reilly i Michaeli Benson migracije životnog stila definiraju se kao „prostorna mobilnost relativno dobrostojećih pojedinaca svih dobi, koja može biti trajna ili povremena, na mjesta koja su im značajna jer im omogućuju veću kvalitetu života“ (2009:2) što znači da se naglasak stavlja na važnost i značenje prostora u koji se migrira (Hoey 2010:239-241). Kate Torkington je migracije životnog stila razradila kroz tri razine, makro, mezo i mikro razinu. Dotičući se makro razine kod istraživanja migracija životnog stila ističu se globalizacijski procesi, bolja prometna povezanost, fleksibilnost tržišta rada kao ključni faktori za spomenute migracije (Torkington 2010:104). Kod mikro razine fokus se stavlja na individualna iskustva pojedinaca, njihova očekivanja, vrijednosne sustave i uvjerenja, a online-platforme koje umrežavaju pojedince s njihovim prijateljima i obiteljima te mediji koji reproduciraju diskurs o migracijama životnog stila dio su mezo razine (ibid. 105-106). Kod gradišćanskih Hrvata ova je vrsta migracije djelomice vidljiva u novije vrijeme, točnije na samom kraju 20. te u 21. stoljeću.



#### 4. DEMOGRAFSKI PODACI

Michaela Dittinger (usp. 2015) navela je ponešto statističkih podataka o broju gradišćanskih Hrvata koji su 30-ih godina 20. stoljeća živjeli u Beču. Statističke podatke preuzela je iz *PUT-a – Časopisa Gradišćanskih Hrvatov u Beču* te analizom obuhvatila brojeve izdanja od 1981. do 2010. godine. Tako ističe podatak Venera Varge koji iznosi broj gradišćanskih Hrvata koji su 1936. godine živjeli u Beču. *Pendlera* je 1936. godine bilo oko 2500 kojima je boravište bilo u Beču, službeno registriranih gradišćanskih Hrvata koji su u Beču imali prebivalište bilo je 4500, a oko 1000 gradišćanskih Hrvata se nije administrativno vodilo jer su živjeli kod svojih poslodavaca te tako nisu imali službenu adresu u Beču (Dittinger 2015:67). No Michaela Dittinger također napominje kako bi se s navedenim podacima trebalo oprezno postupati jer je način utvrđivanja konkretnog broja gradišćanskih Hrvata 1936. godine bio upitan. Problematika se javlja u tome jer se nisu postavili jasni kriteriji za popisivanje stanovništva prema razgovornom jeziku i kulturnoj pripadnosti što je rezultiralo jako malim brojem gradišćanskih Hrvata koji su te godine živjeli u Beču, dok je prema podacima iz *PUT-a – Časopisa Gradišćanskih Hrvatov u Beču* pretpostavljeno da je 1936. godine u Beču živjelo 7000 gradišćanskih Hrvata (2015:68-69).

Prema statističkim podacima Republike Austrije koji navode brojke zaposlenih u mjestu prebivališta vidljivo je kako se broj zaposlenih u Beču od 1971. godine pa sve do 2011. godine konstantno povećava. Iako točne brojke po pokrajinama nisu vidljive, moguće je zamijetiti kako broj stanovnika iz Gradišća koji putuju u dugu pokrajinu iz godine u godinu raste. Godine 1971. samo je 26.875 zaposlenika putovalo van Gradišća radi posla, ali 1981. godine se broj zaposlenih podiže na 32.332, 1991. godine na 36.634, a 2001. godine dolazi do toga da čak 41.019 zaposlenih osoba putuje u drugu pokrajinu na posao.<sup>7</sup>

Godine 2011. navedeno je da 49.869 stanovnika Gradišća putuje na posao u druge pokrajine (*pendlaju* na posao) pri čemu oko 50% zaposlenih putuje u Beč (točnije: 25.542 zaposlene osobe), a 2018. godine brojka *pendlera* u Beču ostaje identična.<sup>8</sup>

Demeter Karall navodi kako već 20-ih godina 20. stoljeća, uz radnike, studenti također čine jedan veliki dio migracije u Beč (2015:66-67). Od 2009. godine započelo se s dokumentacijom broja učenika i studenata te mjestima gdje se obrazuju. Iz statističkih podataka vidljivo je kako se broj studenata koji putuju u drugu saveznu pokrajinu radi obrazovanja i dalje povećava. Iako

---

<sup>7</sup> Preuzeto s: Statistik Austria. [http://www.statistik.at/web\\_de/statistiken/index.html](http://www.statistik.at/web_de/statistiken/index.html) (Posljednji pristup: 21. srpnja 2020.)

<sup>8</sup> Preuzeto s: ibid. (Posljednji pristup: 21. srpnja 2020.)

je statistika koja prikazuje broj učenika i studenata informativna, problematična je iz razloga što prikazuje samo brojke učenika i studenata po godinama, a ne po pokrajinama. Tako se ne može sa sigurnošću reći koliko je učenika i studenata privremeno napustilo Gradišće radi obrazovanja.<sup>9</sup>

## 5. POČECI PENDLANJA KAO NAČINA ŽIVOTA

U prvim desetljećima 20. stoljeća kada je Gradišće postalo dijelom Republike Austrije pojavila se izreka „Pojti trbuhom za kruhom“ što je označilo jednu veliku promjenu za gradišćanske Hrvate koja traje još i danas. Kako se gradišćanski Hrvati nisu mogli prehraniti u Gradišću, odlučili su otputovati u Beč u nadi da će tamo naći posao. Prvi gradišćanski Hrvati koji su dolazili u Beč bili su zaposleni kao pomoćni radnici ili kao sluškinje (usp. Dittinger 2015:63).

Važno je istaknuti da su trenuci poput odlaska u inozemstvo, ostanak i rad izvan mjesta porijekla gledani iznimno negativno što je dovodilo do nastajanja stigme. Tako se na odlazak izvan mjesta rođenja gledalo kao na izdaju (Mesić 1991:17, prema Čapo 2019:35) što je bilo prisutno i kod gradišćanskih Hrvata. Prema Michaeli Dittinger čak je i Demeter Karall, dugogodišnji predsjednik Hrvatskoga gradišćanskoga kulturnoga društva u Beču, u jednom trenutku naglasio da se na gradišćanske Hrvate, koji su napustili Gradišće, ne gleda kao na izdajice jer su zbog ekonomskih i gospodarskih uvjeta bili prisiljeni otići (Tyran 1984:3, prema Dittinger 2015:63-64).

Kada su gradišćanski Hrvati krenuli dolaziti u Beč nije sasvim sigurno. Neki istraživači vjeruju da je početak ove migracije bio 1921. godine, ali mnogo istraživača potvrđuje njihov dolazak još u 19. stoljeću te početkom 20. stoljeća. Beč je 30-ih godina 20. stoljeća bio „važan gospodarski centar“ te je to ujedno dokaz da su gradišćanski Hrvati već neko vrijeme dolazili u Beč radi posla (Dittinger 2015:64). Do početka Drugog svjetskog rata broj se gradišćanskih Hrvata u Beču konstantno povećavao, a Demeter Karall naveo je kako je 1922. godine u Beču bilo zaposleno oko 2000 gradišćanskih Hrvata koji su dnevno ili tjedno *pendlali*, a godinu nakon brojka se podigla na 3000 gradišćanskih Hrvata u Beču (PUT januar/februar 1982:6, prema Dittinger 2015:64).

---

<sup>9</sup> Preuzeto s: Statistik Austria. [http://www.statistik.at/web\\_de/statistiken/index.html](http://www.statistik.at/web_de/statistiken/index.html) (Posljednji pristup: 21. srpnja 2020.)

## 6. POTISNI FAKTORI MIGRACIJA: RAZLOZI ODLASKA IZ GRADIŠĆA

Grbić Jakopović (usp. 2014) navodi kako postoje razni potisni faktori koji utječu na odlazak/iseljavanje iz rodnog mjesta. Do takvih promjena može doći zbog mnogih motiva od kojih su neki ekonomski, socijalni i/ili politički (ibid. 19). Navedeni motivi, koji rezultiraju odlukom o preseljenju i odlasku, promatraju se u okviru neo-klasične teorije ekonomske ravnoteže, tzv. teorija *push-pull*, tj. potisno-privlačnih faktora (usp. Grbić Jakopović 2014:26; Brettel i Hollifield 2000).

Gabriela i Demetar Karall potvrđuju razlog odlaska gradišćanskih Hrvata iz Gradišća. Navode kako su u 19. stoljeću sela bila mala, a obitelji velike te gradišćanski Hrvati nisu imali mogućnost prehranjivanja svojih obitelji, te upravo zbog ekonomskih i gospodarskih neprilika, bili su prisiljeni napustiti Gradišće te otići u Beč u potragu za poslom (1984:25). Michaela Fercsak navodi Karallovu izjavu: "Nismo pobjegli iz Gradišća - domovina nas više nije mogla hraniti" (Tyran 1984, prema Fercsak 2010:73). Uzrok odlaska su, prema Fercsak, vanjski čimbenici (usp. 2010:73). Upravo su navedeni vanjski čimbenici, ekonomske i gospodarske neprilike, potisni faktori za gradišćanske Hrvate, a posao i bolja primanja u Beču ono što ih je privlačilo - privlačni faktori.

### 6.1. POSAO I PRIMANJA

Jedan od potisno-privlačnih faktora za gradišćanske Hrvate bio je posao, točnije nedovoljno obradive zemlje, količine uroda i općenito premala primanja koja nisu bila dovoljna za preživljavanje u Gradišću. Kazivač iz Velikog Borištofa (r. 1982. godine) također je naveo kako je Gradišće napustio iz tog razloga:

„Prije si mogao živiti od toga što si imao polje. Oni koji su bili seljaci, oni su mogli živiti od toga što su imali, oni to malo poju. Sada više ne možeš živiti, ako imaš dva hektara ne možeš živiti, imaš tri hektara, ne možeš živiti.“

Umirovljena profesorica engleskog jezika (r. 1952. godine, iz Beča<sup>10</sup>) te inženjer (r. 1981. godine, Novo Selo) posebno su naglasili problematiku zapošljavanja u Gradišću. Kazivač iz

---

<sup>10</sup> Kazivačica (r. 1952. godine) živi u Beču, ali je rodom iz Gradišća. Otac je iz Fileža, a majka iz Velikog Borištofa. Oba lokaliteta pripadaju srednjem Gradišću. Ona sa svojim suprugom (r. 1951. godine) posjeduje kuću za odmor, tj. djedovinu u Haračunu (mjesto u blizini Velikog Borištofa, odnosno mjesto u srednjem Gradišću).

Novog Sela (r. 1981. godine) navodi kako je identična situacija bila prije 50 godina te se još uvijek nije ništa promijenilo. Psihologinja (r. 1960. godine, Veliki Borištof) je potvrdila navedenu problematiku te dala primjer Velikog Borištofa koji je u posljednjih 20 godina doživio promjenu, dok je do kraja 20. stoljeća bio čisto agrarno selo. Kao što je već u prijašnjem poglavlju spomenuta izreka „Poiti trbuhom za kruhom“, istu izreku su naveli svi kazivači, ujedno i uspješan poduzetnik i glazbenik (r. 1976. godine, Gerištof). On je istaknuo kako je „nestašica kruha“, točnije nedostatak posla, uzrok traženja posla u Gradišću:

„A to je tako... trbuhom za kruhom se veli kod nas gradišćanskih Hrvatov. To znači da su mladi ljudi normalno sileni da iščedu si *job* (op.a. posao), a mogućnosti su tu jako male. Strukture sela su bile više-manje seljaci u prvom redu. Moj otac je bio isto seljak, mali seljak i ja baš nisam vidil perspektive tu za... da mogu živit tu.“  
(M, r. 1976. godine, Gerištof)

Isti kazivač za primjer navodi svoje radne kolege koji su preko tjedna skoro svi u Beču, a preko vikenda kod kuće u Gradišću. Mladi inženjer (r. 1991. godine, Mjenovo) smatra da Beč pruža mnogo mogućnosti, ali unatoč tome opet se većina gradišćanskih Hrvata, kao i on, vraćaju kući u Gradišće:

„Ali mislim da je to zaistinu tako tipičan gradišćanski model, zaistinu da pokidob je mogućnosti Beč za studiranje ili za djelanje, da najveći dio stanovnika zaista putuje (op.a. u) Beč pri tjednu i uvijek se vraćamo na vikende. Tako i kažedu malo šalno da pri tjedni Mjenovo ima dvisto stanovnikov, a na vikende tako tristo pedeset stanovnikov, da se onda dobro napuni i zaživi... Ali ja mislim to je tako tipični gradišćanski model.“

## 6.2. OBRAZOVANJE

Već je u prijašnjim poglavljima navedeno kako su studenti 20-ih godina 20. stoljeća činili jedan veliki dio migracije u Beč (usp. Dittinger 2015:66-67), što znači da je jedan od potisnih faktora nedostatak mogućnosti i ponude za obrazovanje.

Naravno i stariji kazivači su naveli kako su napustili Gradišće radi srednjoškolskog te fakultetskog obrazovanja. Kazivač iz Gerištofa (r. 1976. godine) po prvi puta došao je u Beč već sa šesnaest godina. Kazivač psihijatar (r. 1965. godine, Uzlop) se isto odlučio za studij u Beču: „Za studij, samo za studij. Nisam upoznao Beč, Beč mi je bio kao Los Angeles.“ Kazivač

iz Novog Sela (r. 1980. godine) također je studirao u Beču, a mlada kazivačica (r. 1994. godine, Novo Selo) 2019. godine upisala je školu za dizajn. Vidljivo je kako je Beč iznimno popularno mjesto za studiranje i daljnje obrazovanje.

Unatoč tome što danas u Gradišću postoji nekoliko studija, trend odlaska na studij u Beč se nastavlja. Mlađi kazivači pretežito su navodili kako na fakultetima u Gradišću nije postojao smjer koji bi bili područje njihovih interesa. Kazivačica (r. 1997. godine, Veliki Borištof) te kazivači (r. 1992. Mjenovo; r. 1997. godine, Mali Borištof; r. 1997. godine, Pinkovac) studiraju u Beču. Oni navode kako su zapravo mladi ljudi oni koji najviše odlaze u Beč raditi ili studirati.

### **6.3. AKTIVNOSTI**

Iako je ovo poglavlje ponešto kraće, ne smije se zanemariti činjenica da poneki gradišćanski Hrvati *pendlaju* tjedno u Beč zbog bogate ponude aktivnosti. Buduća dizajnerica (r. 1994. godine, Novo Selo) za primjer je navela Folklorni ansambl Gradišćanskih Hrvatov „Kolo Slavuj“. Ona je prvotno putovala u Beč kako bi sudjelovala na probama ansambla „Kolo Slavuj“. S 15 godina postala je članica, a tek nakon nekog vremena upisala je školu za dizajn zbog čega većinu tjedna provodi u Beču. Za ansambl je čula od svojeg bratića te je slušajući njegove priče o ansamblu dobila volju da i sama postane članica „Kolo Slavuja“.

### **7. ŽIVOT U DVA DOMA**

U prethodnom poglavlju navedeno je nekoliko potisnih faktora migracija koji su bili presuđujući da moji sugovornici žive na relaciji Beč - rodno mjesto u Gradišću. Veći dio tjedna (i života) živjeli su u svom domu u Beču, no paralelno su ostali povezani s Gradišćem, točnije vraćali se u (obiteljski) dom. Kazivači su naveli nekoliko razloga, kao što su obaveze kod kuće, obitelj i aktivnosti, zbog kojih povezanost s Gradišćem nije nestala. Maja Povrzanović Frykman navodi predmete kao markere identiteta, koji označavaju način pripadanja društvenoj zajednici (2010:41-42). Iako Maja Povrzanović Frykman govori o predmetima, kod gradišćanskih Hrvata uočljivo je kako su obitelj, prijatelji i razne aktivnosti načini pripadanja njihovoj zajednici.

### **7.1. OBAVEZE KOD KUĆE**

Jedan od razloga povratka su obaveze kod kuće, točnije obaveze oko održavanja imanja i poljoprivrede. Psihijatar iz Uzlopa (r. 1965. godine) jedan je od kazivača koji se bavi poljoprivrednom djelatnošću još od svojih studentskih dana. Tako je naveo kako su u obitelji imali preko 300 hektara vinove loze. Vinogradarstvo je bilo važno za njega i njegovu obitelj. Kada se tek oženio, odselio se u Beč. Putovao je redovito natrag u Gradišće kako bi pomogao oko težih poslova u vinogradarstvu. No kako se njegov otac razbolio, odlučio se naposljetku s obitelji preseliti u potpunosti u Uzlop kako bi mogao voditi imanje. Nakon selidbe u Uzlop na posao putuje svaki dan za Beč.

### **7.2. POVEZANOST S DOMOM I PRIJATELJIMA**

Sljedeći razlog vraćanja kući u Gradišće povezanost je s obitelji i prijateljima koji su ostali u Gradišću. Umirovljeni učitelj (r. 1942. godine, Veliki Borištof) navodi kako je u svojoj mladosti svaki vikend putovao kući u Mjenovo. Uz to ističe kako je bio vezan za svoj roditeljski dom:

"Svaki vikend sam išao kući u Mjenovo i onda u ponedjeljak ujutro ponovno na posao u Beč. Tamo sam živio kao podstanar... Bio sam vezan uz dom, da, uz roditeljski dom. Pa to je normalno. I naši ljudi koji su bili zaposleni u Beču su se svi vraćali, većina su se vraćali."

A povezanost s obitelji bila je vidljiva i kod većine mlađih kazivača. Jedan od razloga zašto kazivačica iz Velikog Borištofa (r. 1997. godine) putuje kući, želja je da vidi svoju *staru majku* (op.a. baku), ali i ostatak obitelji. Umirovljena profesorica engleskog jezika (r. 1952. godine, Beč) također navodi kako je povezanost s obitelji ključna. Ako je netko jako povezan sa svojom obitelji, onda bi išao kući svaki vikend. Tko nije povezan s obitelji, išao bi kući rjeđe.

### **7.3. AKTIVNOSTI I DOGAĐANJA**

Uz obaveze i obitelj veliku i presudnu važnost nose razne aktivnosti i događanja koja se organiziraju po mjestima u Gradišću. Kazivač iz Novog Sela (r. 1980. godine) također se vraća u Gradišće zbog pjevačkog društva „Staro vino“ Filež u kojem je aktivan. Poduzetnik i glazbenik (r. 1976. godine, Gerištof) zaposlen je u Beču, ali u Gradišće se vraća zbog svojih

društava. On svira orgulje u crkvi te vodi tamburaško društvo „Zelenjaki“ u Gerištofu (Slika 1).



*Slika 1: Feri Fellinger s tamburaškim društvom „Zelenjaki“. Crkva sv. Petra u Beču. Snimila Adrijana Puškarić 2019. godine.*

Umirovljena profesorica, kazivačica iz Beča (r. 1952. godine), navodi kako je u jednom trenutku mladosti napustila svoje rodno selo u Gradišću te nije toliko često dolazila kući. Ali ističe kako uvijek sudjeluje na raznim događanjima te da su, neovisno o jačim ili slabijim intenzitetima druženja, dobri odnosi s ljudima iz Gradišća ostali trajni:

„(...) To sve ovisi kako vam je bilo, ali obično se vratilo na selo, ali ja nisam bila tako... kad, moja mama se onda preselila u drugo selo, tako da ja onda više nisam bila vezana, tako tu... Premda su bili jako simpatični kad sam, smo slavili kao da su zvali na proslavu, kad smo imali 35 godina, da slavimo kao 25 godina osnovnu školu da smo prošli, (smijeh) a ja već dugo nisam bila u ovom selu. Ja dođem dole kod, smo vani stajali kod krčmara, muškarci svi oko mene, ja skoro nikoga ne poznajem, a on: 'So (op.a. tako), a sad nam reci tko smo mi?'“ (Ž, r. 1952. godine, Beč)

Kazivačica iz Velikog Borištofa (r. 1985. godine) navodi kako ona dolazi u Gradišće prvotno zbog obitelji i društva, ali 2018. godine je u KUGi preuzela obavezu organiziranja knjižnice.

Naglasila je kako je mnogo gradišćanskih Hrvata aktivno u Gradišću u raznim društvima gdje poneki obavljaju i važnije funkcije:

„Zapravo kad sam tu jako aktivna u nekim društvima i onda radi obitelji. Ali da kad smo svi aktivni i u još nekom sastavu ili kad smo predsjednik ili bilo kakve funkcije. Ta društvena baza je za gradišćanske Hrvate jako važna. I za jezik pravo.“

Upravo važnost tih funkcija naglašavaju glazbena pedagoginja (r. 1965. godine, Gornja Pulja) te menadžer i pjevač (r. 1987. godine, Veliki Borištof). Oni su u Beč otišli zbog obrazovanja. Trenutno rade u drugim mjestima, ali upravo svoje obrazovanje i znanje koriste za razvoj svojih rodničkih mjesta, obogaćuju ih aktivnostima u KUGi (Slika 2) koje privlače zainteresirane svih uzrasta. Angažman koji pokazuju moji sugovornici ujedno ima jako veliku ulogu na koheziju zajednice, promoviranje i čuvanje identiteta gradišćanskih Hrvata.



Slika 2: Prostorije KUGe tijekom događaja „Friday Night Fever 2“. Snimila Valentina Jagetić 2018. godine.

Kroz cijelo terensko istraživanje uočavalo se kako su udruge/društva ove manjinske zajednice kohezijski faktor u životima gradišćanskih Hrvata. Društva u Gradišću, ali i u Beču, imaju iznimnu važnost. Primjerice KUGA u Velikom Borištofu nudi prostorije za organizaciju raznih



zabava, koncerata i kazališnih predstava, glazbene prostorije gdje mladi ljudi mogu svirati bubnjeve, klavijature i električne gitare. KUGA također organizira tečajeve za učenje gradišćansko-hrvatskog jezika, organizira tematske balove (slično Hrvatskom balu u Beču) te za mještane, uglavnom Velikog Borištova, *pomašnicu* - zajedničko druženje nedjeljom nakon svete mise budući da u mjestu nema niti jednog kafića/gostionice. Program koji nudi KUGA primjeren je za različite uzraste, od djece do umirovljenika, a naše istraživanje pokazalo je da pripadnici različitih generacija izvrsno surađuju. Društva okupljaju gradišćanske Hrvate, pridonose očuvanju kulture, a ponajviše očuvanju gradišćansko-hrvatskog jezika, što je također potvrdio poduzetnik i glazbenik (r. 1976. godine, Gerištof):

„Da, tako je. Mislim da je jako važno da se i mladini, da se ta gerištofska mladina nauči... Kad smo tili i mi PAXi svirat, znalo se je dogoditi da dođe dvadeset, trideset mladi ljudi, a Filežci su došli, a onda kasnije, a onda su Mjenovci došli. To su sve skupa došli, da se i oni naučidu skupa. A to je strašno važno za mene, da se ne razbižu ljudi. To znači da neki ide bilo kamo u neki diskotek, da ide s prijateljem na bilo kakav čisto festival, pak ovako imadu skupščinu pa vididu kakvog je to čuda vridno, kad dvadeset, trideset mladih ljudi skupa organiziradu i idedu skupa na priredbe. To je za mene bilo jako važno, da se to nauču, da to skupa radidu, da skupa deladu i da nisu samo pojedinci.“

Kazivač (r. 1991. godine, Mjenovo), predsjednik Mlade inicijative Mjenovo (MiM), upravo iz tog razloga dolazi svaki vikend kući u Gradišće. Studentica iz Velikog Borištova (r. 1997. godine) navodi kako je ona u Velikom Borištovu također aktivna u Omladinskom društvu Barani. Barani je zapravo staro ime za Veliki Borištov. Oni organiziraju *jačenja za Novo leto* (op.a. koledaju/obilaze kuće i pjevaju u razdoblju oko Božića i Nove godine), a za *Vazam* (op.a. Uskrs) izvode *vazmeni tanac*, događaj gdje je nastupalo i dosta popularnih hrvatskih izvođača poput Maje Šuput.

Student iz Pinkovca (r. 1997. godine) aktivan je u nekoliko društava u Pinkovcu. Svira u TOP-u, točnije tamburaškom orkestru Pinkovac, a sudjeluje i u kazališnom društvu Dugava. Mladi kazivači iz Velikog i Malog Borištova (r. 1997. godine) također navode da ako se radi o nekoj većoj *priredbi* (op.a. događaju) u Gradišću, da onda i oni sudjeluju. Poneki kazivači aktivno sudjeluju u društvima u Beču i Gradišću. Samim time su naglasili i problematiku bivanja članom društava u Beču i Gradišću. Prema kazivačima iznimno je naporno i iscrpljujuće ako se dijelom živi u Beču, a dijelom u Gradišću te ako je netko aktivan u društvima na obje lokacije.

Naposljetku kazivačica iz Novog Sela (r. 1994. godine) navodi kako bi sve te aktivnosti mogle biti ključan razlog zašto se gradišćanski Hrvati u tolikoj mjeri vraćaju kući.

Kultura i kulturna scena su za moje kazivače jedan od važnijih medija za njihov individualni identitet gradišćanskog Hrvata/gradišćanske Hrvatice, a u svakom slučaju važni su i za kolektivni identitet. Vidljivo je kod svih kazivača, iako su različitih godišta, koliko snažnu povezanost imaju s Gradišćem i svojim rodnim mjestom u Gradišću. Važnost obitelji se od sredine 20. stoljeća nije smanjila, a angažiranost oko organizacije i održavanja raznih događaja i aktivnosti tokom godine je iznimno porasla. Iako je bilo očekivano kako će moji sugovornici biti aktivni samo u mjestu gdje najviše vremena provode (Beč), oni su dokazali suprotno. Upravo su bolja prometna povezanost, razvoj tehnologije, ali i stjecanje određenih znanja u Beču bili rezultat još bolje umreženosti gradišćanskih Hrvata u Beču sa svojom društvenom zajednicom u Gradišću. Iako se kulturni sadržaj od sredine 20. stoljeća mijenjao, translokalne prakse mojih sugovornika ostale su iste. Upravo su sve aktivnosti i događaji koje organiziraju gradišćanski Hrvati primjer uspješnog stvaranja kohezije zajednice na taj način da oni sva svoja znanja nesebično ulažu u gradišćansko-hrvatsku društvenu zajednicu.

#### **7.4. UČESTALOST MOBILNOSTI GRADIŠĆANSKIH HRVATA**

Iako su pojedini gradišćanski Hrvati otišli iz Gradišća, nisu svoj dom i obitelj u Gradišću napustili u potpunosti. Kako su kazivači navodili, skoro većina gradišćanskih Hrvata u nekom trenutku na kraće ili duže vrijeme živi u Gradišću. Prakse života u Gradišću ili Beču različito su uvjetovane te ovise o zaposlenju, školovanju, obiteljskim razlozima, uglavnom svaki kazivač ima svoje razloge.

Prema kazivačima najčešći primjer je vraćanje kući vikendom. Navike kazivača iz Cindrofa (r. 1956. godine) su ostale iste kao u mladosti. Dok je bio student, i sada dok radi, putovao je autobusom ili automobilom oko 63 kilometra redovito vikendom kući. Iako je putovanje iz Beča u Gradišće početkom druge polovice 20. stoljeća vremenski duže trajalo, većina starijih kazivača navela je kako su redovito putovali vikendima u svoje rodno mjesto. U 21. stoljeću nije došlo do značajnije promjene što je vidljivo kod većine mlađih kazivača koji su nastavili s *pendlanjem*.

Kazivačica iz Malog Borištofa (r. 1987. godine) vraća se kući vikendom, no ne svaki vikend, već svaka dva mjeseca posjeti svoju obitelj u Malom Borištofu. Dok je bila mlađa puno češće

je provodila vrijeme u Malom Borištofu, ali nakon što je napunila petnaest godina dolasci u Gradišće su postajali rjeđi.

Osim tjednih migracija prisutne su i dnevne migracije koje su rezultat bolje povezanosti Beča s Gradišćem zbog gradnje autoceste u vremenskom periodu od 1976. do 2004. godine (usp. Kreuzer 2012:12-14). Kazivač iz Cindrofa (r. 1956. godine) navodi kako postoje slučajevi gdje gradišćanski Hrvati putuju na dnevnoj bazi između Beča i Gradišća. Brat voditeljice Hrvatskog centra u Beču preferira svakodnevno putovanje jer mu ne oduzima previše vremena (cca. 1 h). Voditeljica Hrvatskog centra (r. 1955. godine, Beč<sup>11</sup>) bratovo je putovanje usporedila s putovanjem na posao u Beču tijekom ranojutarnje prometne gužve. Ako netko zapne u ranojutarnjoj prometnoj gužvi, a mora na drugi kraj Beča, također će biti potrebno sat vremena kao što je potrebno od Beča do Gradišća. Umirovljena profesorica engleskog jezika (r. 1952. godine, Beč) ističe kako je svakodnevno *pendlanje* prije izgradnje autocesta bilo iznimno teško. No upravo je gradnja autocesta bila ključni preokret u načinu i gustoći putovanja.

Uz tjedni ritam kretanja, koji je najčešći, pojedini kazivači dolazili su u Gradišće kada su mogli što je ovisilo o njihovom školovanju, praznicima i sl. Tako su braća iz Novog Sela (r. 1980. godine te 1981. godine) navela kako su rođeni u Beču te su svoje djetinjstvo proveli, a i život provode uglavnom u Beču. No kao djeca su svoje praznike (ljetovanje i blagdane) provodili u Novom Selu. Kazivačica iz Beča (r. 1955. godine) svoje je vrijeme također provodila u Beču, no praznike i blagdane u Gradišću:

„Znači za školske praznike. Znači devet tjedna smo bili, na primjer sestra kad se vratila jedne godine, ja mislim... bila tri, četiri godine (op.a. imala je tri, četiri godine). Ona došla u Beč i bila zaboravila njemački, ne? Zna ga naravno...“

Prema narativima kazivača vidljivo je kako je najčešći oblik putovanja jednom tjedno, vikendom. Od druge polovice 20. stoljeća pa do danas načini i učestalost putovanja kod mojih sugovornika su se kroz vrijeme mijenjali na što su uvelike utjecale vrste prijevoznih sredstva, ali i razvoj prometne povezanosti što je u suvremenosti dovelo do dnevnih migracija. Zbog raznih obaveza moguće je da su neke migracije rjeđe, što se svodi na putovanja u Gradišće tijekom praznika, zimi i ljeti, te godišnjih odmora.

---

<sup>11</sup> Kazivačica (r. 1955. godine) živi u Beču, no njen otac je rodom iz srednjeg Gradišća.

## 8. OPIS I NAČINI PUTOVANJA

U kazivanjima kazivača vidljivo je kako gradišćanski Hrvati imaju mogućnosti putovati s tri vrste prijevoznih sredstava, vlakom, autobusom i automobilom. Načini putovanja, ali i samo trajanje putovanja, se od početka 20. stoljeća znatno izmijenilo što je vidljivo u nadolazećim potpoglavljima, ali je i utjecalo na učestalost njihove mobilnosti.

### 8.1. PUTOVANJE VLAKOM

Michaela Dittinger (usp. 2015) navodi kako je sjeverno Gradišće već u prvoj polovici 20. stoljeća bilo dobro prometno povezano s Bečom. Mnogo gradišćanskih Hrvata iz sjevernog Gradišća je u prvoj polovici 20. stoljeća putovalo vlakom koji je nosio ime „Krobotenzug“. Željeznicom se moglo doći i do srednjeg Gradišća, ali poveznica između srednjeg Gradišća i Beča bila je dosta loša. Vlak je vozio od Beča preko Bečkog Novog Mjesta u Šopron (u Mađarskoj). Upravo loša povezanost bila je rezultat tjednog *pendlanja* iz srednjeg Gradišća. A oni koji su dolazili iz južnog Gradišća posjećivali bi svoje rodno mjesto još rjeđe jer je veza bila još lošija (usp. Dittinger 2015:64-65).

Gabriela i Demetar Karall navode kako je u prvoj polovici 20. stoljeća put od Beča do rodnog mjesta za gradišćanske Hrvate iz srednjeg i južnog Gradišća znao trajati i po pola dana jer je željeznička veza bila iznimno loša (1984:25). Željeznica koja povezuje Beč s Gradišćem postoji od 1846. godine, a bila je iznimno važna. Jedna od istaknutijih linija je ruta preko Bečkog Novog Mjesta u Šopron. Uz navedenu željezničku liniju postojale su još sljedeće: ruta Šopron-Vulkaprodrštof- Ebenfurt od 1879. godine, ruta Bratislava- Pandrof i Novo Selo-Vulkaprodrštof- Niuzalj (Neusiedl am See) te ruta Šopron-Raab-Bahn od 1897. godine, ruta Sambotel- Pinkafelj-Novigrad od 1888. godine s produžetkom do Kirmieda od 1899. godine (Huisza 1974:50; Zirkovits 1974:296, prema Fericsak 2010:35).

Kazivači u današnje vrijeme ne koriste toliko vlak, ali sredinom 20. stoljeća vlak je bio glavno prijevozno sredstvo za relaciju Beč-Gradišće. Umirovljena učiteljica (r. 1952. godine, Veliki Borištof<sup>12</sup>) opisala je jedan put vlakom: „Iz Mjenova u Detuschkreutz, iz Deutschkreutza u Beč i onda tramvajem i pješice. To nije bilo ništa tako jednostavno.“

Težak put vlakom potvrdio je također umirovljeni učitelj (r. 1942. godine, Veliki Borištof):

---

<sup>12</sup> Rodno mjesto kazivačice (r. 1952. godine, Veliki Borištof) je Frakanova (srednje Gradišće).

„Do željezničke postaje autobusom od Mjenova do Deutschkreutza, to je 10 kilometara otprilike. A onda vlakom, preko Mađarske se onda išlo, vlak je išao preko Mađarske i to su bile znate velike kontrole.“

Ovdje tek ukazujem da je Gradišće (njem. Burgenlad) jedna cjelina koja je do 1918. bila u sastavu Austro-Ugarske Monarhije,<sup>13</sup> no tijekom 20. stoljeća pripadala je različitim državama. Kazivači ističu da je najveću problematiku stvarala Željezna zavjesa.<sup>14</sup> Vlakom se putovalo preko Mađarske, a prema kazivačima upravo je Željezna zavjesa bila ono presudno što je otežavalo put:

„Vlak je stajao kad smo ušli u Mađarsku na granici. Onda su išli njihovi graničari. Sa puškama su pratili vlak do Šoprona. Tamo je bila postaja i nije se smjelo izlaziti iz vlaka, to je bilo još vrijeme socijalizma, nije se smjelo izlaziti iz vlaka i oni su nas pratili do druge stanice opet na izlazu. Onda su oni tamo silazili. Graničari. I vlak je onda išao dalje kroz Austriju do Beča. Al su bile stoge kontrole.“ (M, r. 1942. godine, Veliki Borištof)

Voditeljica Hrvatskog centra u Beču (r. 1955. godine) navodi kako se njoj cijeli put vlakom kao djetetu činio kao vječnost, kao da traje cijeli dan. Ona je vlakom putovala krajem 50-ih godina, početkom 60-ih godina 20. stoljeća. Tada još nije bilo mogućnosti putovati autobusom. Umirovljeni učitelj iz Velikog Borištova (r. 1942. godine) istaknuo je strah, koji se mogao osjetiti u vlaku, dok se prelazilo Mađarsku. Također je taj strah, ali i strogoću potvrdila voditeljica Hrvatskog centra u Beču (r. 1955. godine):

„Ne, išlo je... mi smo trebali ić tramvajem do južnog kolodvora, tamo onda za vlak koji je išao do Kerestura, to je Deutschkreuz. To je ista linija kao što vozi i sad. I što je bilo najgore je da vlak ide, ja ne znam jeste putovali ikad, ide kroz Šopron, znači ide kroz Mađarsku. A to je i tada išlo kroz Mađarsku, al je tada bio Željezni zastor. Znači mi, mislim to je bilo strašno, mi kao djeca nismo se smili micati, nismo smili ići ni na prozor gledati dok smo bili u tom prostoru Mađarske. Mislim onda

---

<sup>13</sup> Vidi više u: Rauchensteiner, Manfred. 2014. „The First World War and the End of the Habsburg Monarchy, 1914-1918“. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag Ges.m.b.H & Co. KG.

<sup>14</sup> Željezna zavjesa je „izraz koji je skovao britanski premijer Winston Leonard Spencer Churchill 1946. godine misleći pritom na Europu podijeljenu na kapitalističke i socijalističke države između kojih se 'spustila željezna zavjesa' uz granicu podjele od Szczecina do Trsta. Svojevrsan uvod u hladni rat“. Preuzeto s: <https://proleksis.lzmk.hr/53677/> (Posljednji pristup: 16. prosinca 2020.)

je već stajao i onda je bila išla policija i vojnici su išli kroz vlak i kontrolirali i sve to.“

Zatim je nastavila svoj opis putovanja vlakom. Nakon što bi vlakom stigli na odredište Kerestur, presjedali su na autobus:

„A onda smo išli do Kerestura, znači do Deutschkreuza i tamo je bio autobus još od pošte. Znači Postbus koji danas, i još danas postoji ta linija koji je onda vozio kroz sva sela, znači kroz... znači do Fileža, onda Mjenovo, pa Mali Borištof, Veliki Borištof, pa ne znam gdje je završio. To znači, a onda još u biti nisu bile asfaltirane ceste. Znači meni je na primjer Filež, Fileža se ja sjećam samo po blatu. Znači stao je autobus, izašli ste i stali direktno u blato, a to je bilo ljeti ili zimi, tamo je bilo uvijek blato.“ (Ž, r. 1955. godine, Beč)

Kazivačica iz Beča (r. 1955. godine) u Gradišće je putovala zajedno s ocem. Navodi kako su imali običaj krenuti na put ujutro, a u Veliki Borištof su stigli tek popodne. Tijekom same vožnje, točnije čim bi sjeli u vlak za Gradišće, prestali su razgovarati na njemačkom te je njihova konverzacija tekla na gradišćansko-hrvatskom jeziku. Ona navodi da je tada to samo po sebi bilo razumljivo, što znači da od tog trenutka kada bi krenuli baki u Gradišće, razgovarali su na gradišćansko-hrvatskom. Prebacivanje između njemačkog i gradišćansko-hrvatskog u njenoj obitelji bilo je automatizirano.

Sjećanja na iskustva putovanja mojih sugovornika bila su različita. Pozitivna ili negativna iskustva ovisila su o udaljenosti mjesta porijekla od željezničke ili autobusne postaje, posjedovanju automobila i sl. Kazivačica iz Borte (r. 1996. godine) navodi kako ona vlakom može stići do grada Hartberg što je 20 kilometara udaljeno od njenog sela. Ali navela je kako zapravo ima dosta sreće jer joj majka radi u Hartbergu pa ju uvijek pokupi autom. To je za kazivačicu posebno praktično jer druge veze između Hartberga i Borte nema:

„Ali inače, inače da, inače idem u Hartberg pa onda me mora tamo pokupiti. Ili idem busom pa moram ić ili pješice ili će me neko pokupiti. Uglavnom idem pješice kroz šumu, a to je baš teško.“ (Ž, r. 1996. godine, Borta)

Studenti iz srednjeg Gradišća (r. 1997. godine) navode kako im u današnje vrijeme putovanje vlakom nije omiljeno te ako imaju mogućnost uvijek biraju putovanje automobilom. No kazivačica iz sjevernog Gradišća (r. 1994. godine, Novo Selo) opisuje puno bolju povezanost s Bečom nego s ostalim dijelovima Gradišća, što je razlog zašto ona često koristi vlak.

## 8.2. PUTOVANJE AUTOBUSOM

Mogućnost putovanja autobusom u Gradišće bilo je moguće tek u drugoj polovici 20. stoljeća, tek iza 60-ih godina 20. stoljeća, što potvrđuje kazivačica iz Beča (r. 1955. godine). Prednost putovanja autobusom bila je u tome što autobus nije morao prolaziti kroz Mađarsku kao vlak te samim time nisu nastajali problemi zbog Željezne zavjese. No samo trajanje vožnje u to vrijeme bilo je znatno sporije jer 60-ih godina 20. stoljeća autoceste nisu bile još izrađene. Iako je autobus bio brža opcija od vlaka, kazivač iz Uzlopa (r. 1965. godine) navodi kako Gradišće ipak nije bilo dovoljno dobro povezano. Na području sjevernog Gradišća imali su mogućnost koristiti autobus, no taj autobus nije bio uvijek redovit. Razlika je i u suvremeno vrijeme vidljiva kod mladog studenta iz Pinkovca (r. 1997. godine) koji uvijek bira autobus. Prema njemu autobus je bolja opcija s obzirom da on putuje u južno Gradišće s kojim je povezanost podosta loša, posebno kada se u obzir uzme željeznički prijevoz. Autobusom su mu potrebna dva sata do Pinkovca.

## 8.3. PUTOVANJE AUTOMOBILOM

Kazivačima je od samog početka *pendlanja* najdraže putovanje automobilom, no od druge polovice 20. stoljeća do sredine 80-ih godina 20. stoljeća nije ih bilo toliko koji su posjedovali automobil. Umirovljena profesorica iz Beča (r. 1952. godine) osvrnula se i na prijašnja vremena gdje je navela kako početkom druge polovice 20. stoljeća nije svako bio u mogućnosti priuštiti si automobil:

„Ovde u Beču. Dobro znam, možete ovdje u novinama vidjet, Franjo Pajković iz Fileža, taj je imao auto, neki su imali auto, a ti su nas onda uzeli sa sobom. Mi smo mali prinos platili, a onda smo u Beč autom, ali i busom i vlakom.“

Kazivači su više puta naveli kako je ipak vožnja autom duže trajala dok nisu izrađene autoceste. Prema Berndu Kreuzeru (usp. 2012:40-41, 116) autocesta se u Gradišću izrađivala u fazama od 1976. do 2004. godine gdje je Gradišće bilo povezano s značajnijim čvorištima, tj. većim gradovima poput Beča, Bečkog Novog Mjesta (pokrajina Donja Austrija) i Graza (pokrajina Štajerska). Prva autocesta u Austriji (Beč-Salzburg) sagrađena je 1938. godine (usp. Kreuzer 2012:12-14). Kada se uzme u obzir vrijeme početka radova na autocesti, vidljiv je velik vremenski raskorak između prve autoceste u Austriji te autoceste u Gradišću. Bernd Kreuzer

navodi kako je izgradnja autocesta bila i politički uvjetovana pri čemu se na jug Austrije nije obraćalo previše pažnje zbog „općenite zaostalosti“<sup>15</sup> (Kreuzer 2012:41). No 70-ih godina 20. stoljeća ipak je započela izgradnja autocesta u Gradišću što je uzrokovalo porast broja dnevnih putovanja iz Gradišća (Kreuzer 2012:42).

Svi kazivači naveli su kako već od kraja 90-ih godina 20. stoljeća najviše preferiraju putovanje automobilom. Kazivač iz Uzlopa (r. 1965. godine) ponajviše je putovao na taj način. U jednom smjeru, oko 75 kilometra, treba mu oko sat vremena, a dok nije bilo autoputa oko sat i pol. Kazivaču iz Novog Sela (r. 1980. godine) potrebno je četrdeset minuta do Beča što je prema njemu iznimno brzo, čak je nekada i brži od onih korisnika prometa koji nalete na prometnu gužvu unutar samog Beča. Kazivačica iz Borte (r. 1996. godine) navela je kako je javni prijevoz dosta loš te putovanje automobilom ima svoje prednosti.

U obzir se također mora uzeti i vremenski period. Primjeri koje su navodili kazivači primjeri su sadašnjih okolnosti.

Nakon predstavljena tri načina putovanja (vlak, autobus, automobil), vidljivo je kako se kroz vremenski period od početka druge polovice 20. stoljeća pa do danas učestalost mobilnosti znatno izmijenila. Prvotno se uglavnom putovalo vlakom, što su moji sugovornici opisivali kao iznimno teškim i zamarajućim putovanjem. No usprkos teškoćama i dugim putovanjima to ih nije sprječavalo da putovanja u rodno mjesto u Gradišću budu relativno česta, kao što su pokazala prethodna poglavlja, uglavnom vikendom. Nakon nekog vremena, sredinom druge polovice 20. stoljeća, za prijevoz se počeo prakticirati autobus koji je prvih godina vožnje bio neredovit. No ni to nije sprječavalo gradišćanske Hrvate od putovanja kući. U drugom dijelu druge polovice 20. stoljeća počelo se sve više raditi na povezanosti Gradišća s Bečom što je rezultiralo autocestom koja je dio tjednih migracija pretvorila u dnevne migracije. Upravo zbog bolje povezanosti ubrzan je način života, a translokalne prakse postale su međugeneracijskim fenomenom. Mladi kazivači nastavili su načinom života kako su to radili njihovi preci uz izniman angažman u društvenoj zajednici na dva lokaliteta (u Beču i u Gradišću). Bolja povezanost Beča s Gradišćem samo je pospješila angažiranost i interakciju mojih kazivača s vlastitom zajednicom u selima i mjestima Gradišća.

---

<sup>15</sup> „Die Entscheidung über die Trasse war nicht nur eine Frage der Verkehrsströme, der Geologie, der Wirtschaft und Industrie, sondern auch eine eminent politische Frage. Bereits 1948 hatte der damals für den Straßenbau zuständige Landeshauptmann-Stellvertreter Alois Wessely den Bau einer durchgehenden Nord-Süd-Verbindung gefordert - eine Forderung, für die er damals angesichts der allgemeinen Rückständigkeit des Landes von vielen belächelt wurde.“ (Kreuzer 2012:41).



## 9. SVAKODNEVICA U BEČU

Kazivači su dali mnogo bogatih opisa na svom primjeru, ali i primjerima ostalih gradišćanskih Hrvata, kako je to živjeti na dvije lokacije (u Beču i rodnim mjestima u Gradišću). Kako je već navedeno njihov način života odlično prikazuje translokalni fenomen. Takav način mobilnosti te stvaranje društvenih prostora koji nadilaze geografske granice dvaju lokaliteta dio je njihove svakodnevice, a od 1990-ih godina upravo su transnacionalni procesi ušli u kulturnoantropološki istraživački fokus. Za ovu vrstu fenomena izdvojilo se nekoliko različitih naziva: bifokalnost (Rouse 1992, prema Čapo 2019:99), simultana uključenost (Faist 2000; Levitt i Glick Schiller 2004, prema Čapo 2019:99), dvostruki angažman (Grillo i Mazzucato 2008, prema Čapo 2019:99), dvostruka integracija ili paralelna inkorporacija (Bommes 2005, prema Čapo 2019:99) te dvodomnost (Čapo Žmegač 2003a; Čapo 2012a, prema Čapo 2019:99). Uzevši u obzir način života gradišćanskih Hrvata najbolje bi odgovarao naziv „dvodomnost“. Preko tjedna je većina gradišćanskih Hrvata aktivno u Beču. Iako su u Beču primano zbog posla i/ili obrazovanja, svatko je u Beču stvorio svoj krug ljudi s kojima se najljepše osjeća. Većina kazivača navela je kako svoj život ne mogu drugačije zamisliti. U Beču se dobro osjećaju, ali jednako su zadovoljni kada otputuju kući u Gradišće. Dvodomnost je vidljiva u njihovom osjećaju pripadnosti i jednako aktivnom načinu djelovanja na oba lokaliteta. U Beču aktivnost pokazuju svojim angažmanom i djelovanjem u Hrvatskom centru, a u Gradišću u organizacijama i društvima koja djeluju u malim mjestima.<sup>16</sup> Bitno je naglasiti kako je krug ljudi, koji svoje vrijeme provode u Hrvatskom centru u Beču, često isti. Kod njih se jedino mijenja lokalitet druženja, što znači da se preko tjedna okupljaju u Beču, a preko vikenda, praznika ili ljeti u različitim mjestima u Gradišću.

Već je kroz razne primjere bilo vidljivo kako je središte odvijanja gradišćansko-hrvatskih aktivnosti i događanja u Beču Hrvatski centar. Hrvatski centar u Beču mjesto je koje okuplja gradišćanske Hrvate. No i prije Hrvatskog centra, prema Michaeli Dittinger, situacija je bila identična. Početkom 20. stoljeća Hrvatsko gradišćansko kulturno društvo igralo je važnu ulogu. Osim što je društvo preuzelo sve važnije društvene zadaće, bilo je zaduženo i za pomoć u pronalasku stana za nove doseljenike iz Gradišća (Dittinger 2015:65). Prostorije Hrvatskog gradišćanskog kulturnog društva bile su mjesta gdje su se gradišćanski Hrvati osjećali kao kod kuće. Svoje slobodno vrijeme provodili su u Centru, govorili su na svom materinskom jeziku,

---

<sup>16</sup> Vozeći se po Gradišću tijekom terenskog istraživanja uočavale smo brojne plakate i najave raznih događanja i u mjestima koja su oko 30-ak km udaljena od mjesta gdje će bit određeno događanje.

uvijek bi čuli neke novosti iz rodnih mjesta, upoznavali bi nove ljude i ne bi se osjećali usamljeno u velikom gradu. Karall atmosferu u društvu poistovjećuje s pozitivnom obiteljskom atmosferom iz razloga što su se gradišćanski Hrvati u Hrvatskom gradišćanskom kulturnom društvu osjećali kao velika obitelj (Karall 1983:110, prema Fericsak 2010:103). Moji sugovornici navodili su različite razloge dolaska u Hrvatski centar pri čemu je mlada kazivačica iz Novog Sela (r. 1994. godine) istaknula aktivnost u Folklornom ansamblu Gradišćanskih Hrvatov „Kolo Slavuj“ (Slika 3). Probe održavaju u prostorijama Hrvatskog centra, a ostale članove naziva svojom drugom *familijom* (op.a. obitelji).



*Slika 3: Pjevačka proba Folklornog ansambla Gradišćanskih Hrvatov „Kolo Slavuj“ u prostorijama Hrvatskog centra u Beču. Snimila Adrijana Puškarić 2019. godine.*

Prema naracijama kazivača životni uvjeti za gradišćanske Hrvate u Beču su sredinom 20. stoljeća bili podosta loši. Od kazivača sam dobila uvid tek od 60-ih godina 20. stoljeća. Umirovljeni učitelj iz Velikog Borištova (r. 1942. godine) jedan je od kazivača koji je podijelio svoje iskustvo življenja u Beču početkom druge polovice 20. stoljeća:

„Mesa, slanine, jaja. Ja sam se većim dijelom i sam opskrbljivao. Išao sam jednom na dan jesti, skromno, u jedan javni restoran. Tamo su bila tri menija. Najjeftiniji, srednja cijena i onda viša cijena. Ali navečer sam se sam opskrbljivao pa sam malo slanine, jaja, kolača, ono što sam od kuće imao. Kruha... jer je i plaća bila skromna onda kad sam ja radio tamo, to je još bilo 50-ih godina. I u Beču nije bilo nešto...

težak je bio život. Ovi dućani, kad sam ja dolazio ponedjeljak dopodne, u firmi di sam ja radio, obično tamo ručali. Oni kad su vidili taj kolač njima su oči van došle. Morao sam uvijek malo podijeliti s njima.“

U 21. stoljeću životni uvjeti su se znatno poboljšali. Slobodno vrijeme s ostalim gradišćanskim Hrvatima u Beču pretežito provode samo u Hrvatskom centru na probama, tečajevima ili zabavama, a jedan od važnijih događaja u Beču za gradišćanske Hrvate je Hrvatski bal. Petar Tyran je nakon šezdeset održanih Hrvatskih balova sastavio *čitanku* (op.a. knjigu) od tekstova, tj. zapisanih dojмова gradišćanskih Hrvata o Hrvatskom balu. U jednom od tekstova Kornelija Mikula opisuje svoj osjećaj:

„U to vrime je bal, kao da ideš u tvoju proširenu dnevnu sobu – fešta je, ali doma si. Ta ćut uključuje i to, da imaš utisak da su onde svi tvoji poznanici i tovaruši, ki te automatski akceptiraju. (...) To vrime je lipo, mirno vrime sigurnosti, kad ti je toplo u duši, kad si našao svoje mjesto, kad si doma“ (2007:79)

Stariji sugovornici su život u Beču sredinom 20. stoljeća opisivali kao iznimno teškim. Ali su upravo prostorije Hrvatskog gradišćanskog kulturnog društva središte osjećaja zajedništva jer su gradišćanski Hrvati bili okruženi s ostalim gradišćanskim Hrvatima što je razlog zašto tijekom takvih druženja Beč nisu percipirali kao hladnu tuđinu, već kao obiteljski dom. U onim trenucima kada nisu bili u prostorijama Hrvatskog gradišćanskog kulturnog društva nostalgija za rodnim mjestom u Gradišću bila je veća. Siromaštvo je bilo sveprisutno što je vidljivo i kod nošenja hrane od kuće (iz Gradišća) kako je navodio moj najstariji sugovornik. Nakon nekog vremena situacija se poboljšavala te gradišćanski Hrvati život u Beču u 21. stoljeću više ne opisuju kao težak i siromašan. Namjesto Hrvatskog gradišćanskog kulturnog društva vodeću ulogu je preuzeo Hrvatski centar, koji u današnje vrijeme gradišćanskim Hrvatima kroz razne aktivnosti i događanja pruža osjećaj zajedništva.

## **10. MJESTO ZA ŽIVOT: BEČ I/ILI GRADIŠĆE?**

Ekonomske i gospodarske neprilike bili su potisni faktori koji su većinu gradišćanskih Hrvata prisilili djelomice napustiti Gradišće u početku zbog odlaska na školovanje, kasnije zbog pronalaska bolje plaćenog posla u struci. No postavlja se pitanje postoji li želja za povratkom u Gradišće u mirovini ili kada se za to steknu uvjeti. Kazivač iz Cindrofa (r. 1956. godine) ističe kako se nakon nekog vremena gradišćanski Hrvati vrate u Gradišće: „Neki ostanu pendleri, ali većina se vrati nazad, ali kad nastanu bolesti, onda se opet vratidu u Beč.“

Kazivač iz Cindrofa (r. 1956. godine) ipak za primjer navodi svoju kćer koja više preferira Beč. Iako je aktivna u Hrvatskom centru i govori gradišćansko-hrvatski, svoje osobno vrijeme radije provodi u Beču nego u Gradišću. Prema mladom studentu iz Pinkovca (r. 1997. godine) više ljudi ostane u Beču, no studentica iz Velikog Borištofa (r. 1997. godine) izdvaja ulogu posla jer ona nakon svog studija ima mogućnost pronaći posao i u Gradišću, što znači da je moguće da će se ona vratiti natrag.

Kazivačica iz Beča (r. 1952. godine) je u mirovini te zajedno sa svojim suprugom (r. 1951. godine) sve češće odlazi u Gradišće. Svaki vikend i obavezno cijelo ljeto provedu u svojoj vikendici (drugom domu) u Haračunu:

„Mi idemo zapravo svaki vikend i sada, i u zimi, a samo sam mislila da ćemo malo više bit, ali nemamo vremena. Svaki vikend i u ljeto smo, cijelo ljeto obavezno. A ja gledam da već u maju (op.a. svibnju), juniju (op.a. lipnju) idem više dana jel mi i malo čuvamo naše unuke, ali da vuče. (...) ne samo da imate kuću, nego recimo ja sam bila u Haračunu u osnovnoj školi, al to su neprava prijateljstva, al te ljude poznaš, onda ih 30 godina ne vidiš, a kad ih sretnoš koda je bilo kao i prije.“ (Ž, r. 1952. godine, Beč)

Brat voditeljice Hrvatskog centra odabrao je život u Gradišću ponajviše zbog mira koji pruža Gradišće. U Gradišću je izbjegao svu buku koja je prisutna u Beču. Mlada kazivačica iz Novog Sela (r. 1994. godine) istog je mišljenja. Prema njoj Gradišće ima ljepše uvjete za stvaranje obitelji, mirnije je područje, a škole u Gradišću su bolje za učenje gradišćansko-hrvatskog.

Ne postoji konkretan odgovor o trajnom povratku u Gradišće, no iz kazivanja je vidljivo da je odluka uvjetovana raznim faktorima (npr. što je pogodnije za obitelj, koji obrazovni program u školama roditeljima više odgovara, prometna povezanost i sl.). Ipak prema kazivačima presudno je ono mjesto gdje se osoba najugodnije osjeća.

## **11. IDENTITET GRADIŠĆANSKIH HRVATA<sup>17</sup>: „VAMO“ I „TAMO“**

Život na dva lokaliteta kod mojih je kazivača, gradišćanskih Hrvata, postao način života što je ujedno oblikovalo njihov identitet. Katharina Tyran zaključila je kako nijedna osoba nema čvrsto zapisani identitet, već da je to jedan neprekidan proces koji se konstanto formira, adaptira i konstruira (2016:137-138). Frederik Barth je razrađujući temeljne tvrdnje etniciteta naveo

---

<sup>17</sup> U ovom odlomku razmatram samo identitet kazivača, njihova iskustva i stavove.

kako etnička zajednica ne postoji izolirano, već se stvara u interakciji s „onim drugim“ (1969:10-16). Tako je za gradišćanske Hrvate sam život u Beču važan označitelj gradišćansko-hrvatskog identiteta gdje se postavlja opreka „mi“ i „oni“, „gradišćanski Hrvati“ i „Austrijanci“ te pitanje „gdo i ča su gradišćanski Hrvati“ (Tyran 2016:138). Kako će se gradišćanski Hrvati odnositi prema lokalitetima između kojih se kreću ovisi o tome kakva će biti lokalna identifikacija kod njih samih, u kojem će lokalitetu osjećati veću pripadnost, što će percipirati kao dom ili domove (Čapo 2011, prema Čapo 2019:185). Na primjeru hrvatske radne migracije Jasna Čapo dotakla se pitanja pripadnosti gdje se ujedno otvorilo i sljedeće važno pitanje: „Je li osjećaj pripadanja isključiv i mora li osoba odlučiti pripada li 'vamo' ili 'tamo' ili je moguće osjećati se inkorporiranim 'vamo' i 'tamo'“ (2019:185).

Već je u samom naslovu poglavlja navedena ustaljena sintagma „*vamo i tamò*“ što znači da svi kazivači, mlađi i stariji, ne devaloriziraju niti austrijski niti gradišćansko-hrvatski dio. Kazivač iz Cindrofa (r. 1956. godine) navodi da je on „*i i*“, što znači i Austrijanac i gradišćanski Hrvat. Drugim riječima, „*i i*“ bi značilo da je gradišćansko-hrvatski identitet jednako jak i prisutan tijekom vremena provedenog u Beču, koliko je nacionalni austrijski identitet prisutan u Gradišću. Neovisno o lokalitetu u kojem se nalaze, oba identiteta se konstantno prožimaju te dolaze do izražaja. Kod mojih sugovornika vidljivo je kako zapravo imaju višeslojan identitet. Kazivač iz Velikog Borištofa (r. 1982. godine) analizirao je postojanje dva doma koja je poistovjetio s dva identiteta, subetnički i regionalni gradišćansko-hrvatski identitet, ali i lokalni veliko-borištofski identitet:

„Ja sam i u Beču i u Gradišću doma, ali zapravo centar mojega života je Beč, ondje živim od 80-ih (op.a. godina 20. stoljeća) koliko je to? Tridesetak godina. Tamo zaslužim novac, tamo su išli dica u školu, studirat, od tamo je... Bez Beča ja ne bi znao egzistirat kad nema posla, ali ja sam Gradišćanac, ja sam Velikiborištofac i nadalje.“

U Austriji gradišćanski Hrvati imaju status jezične manjine.<sup>18</sup> Iako je njihova regionalna identifikacija iznimno jaka, kada se u obzir uzme kako Austrijanci poimaju gradišćanske Hrvate, prema kazivačima gradišćansko-hrvatski dio dolazi manje do izražaja. Tako psihijatar iz Uzlopa (r. 1965. godine) za primjer navodi izjavu da je bivanje gradišćanskim Hrvatom hobi:

---

<sup>18</sup> Preuzeto s: Ustav Republike Austrije. [http://www.konvent.gv.at/K/DE/PVORL-K/PVORL-K\\_00037/imfname\\_035687.pdf](http://www.konvent.gv.at/K/DE/PVORL-K/PVORL-K_00037/imfname_035687.pdf) (Posljednji pristup: 25. travnja 2021.)

„(...) ...ja se jako ćutim (osjećam op.a.) kao gradišćanski Hrvat. (...) Ja bi rekao, to je samo moguće u Austriji. To da, mislim, to sliči za mene skupa na svaki način. Ali ja sam, kako da kažem, ja sam glavni dio, glavni dio je gradišćanski Hrvat. Većinski narod kaže: 'Ti imaš kao hobi, ti si gradišćanski Hrvat'. Oni ne priznaju da sam ja gradišćanski Hrvat, ali moram priznat da sam...“

Kazivači su navodili kako su gradišćanski Hrvati ponosni na svoje podrijetlo, jezik i kulturu te da se nikada ne bi posramili zbog toga što su gradišćanski Hrvati. To je vidljivo i kod mlade kazivačice iz Novog Sela (r. 1994. godine):

„Ako sada promišljam, ja ću da puno puta velim ako me da pita: 'Odakle si ti?', ja velim: 'Ja sam gradišćanska Hrvatica'. Ako me neki ljudi iz Hrvatske pitaju, a ja pričam na hrvatski, onda me pitaju: 'Odakle si?', onda velim: 'Ja sam gradišćanska Hrvatica.', a ja ne velim: 'Ja sam iz Beča.' il nekaj, neg se velim: 'Ja sam iz Gradišća, zato pričam hrvatski.“

Stupanj regionalne identifikacije od velike je važnosti, a kod samih kazivača se može vidjeti da je iznimno jak. Upravo svojim djelovanjem, prisustvom na raznim gradišćansko-hrvatskim događanjima, *pendlerskim* načinom života, ali i inkorporacijom u austrijsko društvo, kazivači pokazuju da im je život u Beču i Gradišću jednako važan, a time i gradišćansko-hrvatski i austrijski identitet.

## 12. ZAKLJUČAK

Izreka „Pojti trbuhom za kruhom“ obilježava kod gradišćanskih Hrvata početak radne migracije iz Gradišća u Beč. Prema naracijama kazivača neimaština je bila veliki problem još i početkom druge polovice 20. stoljeća. U to vrijeme gradišćanski Hrvati živjeli su u Beču uglavnom kao podstanari, a glavno središte njihovog okupljanja bilo je Hrvatsko gradišćansko kulturno društvo. Prethodni migranti okupljeni u ovom društvu pomagali su u pronalaženju stanova za nove doseljenike koji su u sve većim brojevima dolazili u Beč na studij, ali i za okupljanje gradišćanskih Hrvata u Beču te stvaranje domaće atmosfere u „hladnom“ gradu daleko od doma i poznatih lica u Gradišću. Zato je i Karall naveo da su svi u Hrvatskom gradišćanskom kulturnom društvu bili jedna „velika obitelj“ (Karall 1983:110, prema Fercsak 2010:103). Od 1994. godine tu ulogu je preuzeo Hrvatski centar u Beču. Raznim događanjima i ponudama tečajeva i aktivnosti okuplja brojne gradišćanske Hrvate u Beču, neovisno studiraju li ili rade u glavnom gradu Austrije.

Broj *pendlera* koji putuju van Gradišća radi posla od 1971. godine do 2011. godine znatno se povećao. Što se tiče učenika i studenata, u posljednjih 10 godina najviše je mladih napustilo svoju pokrajinu zbog visokog obrazovanja.

Iako su poneki gradišćanski Hrvati pronašli posao ili odgovarajući studij u Beču, nisu izgubili vezu sa svojim prijateljima i obitelji, ali i društvima koja djeluju na području Gradišća. Početkom 20. stoljeća nije svatko imao osobno vozilo, stoga je glavno prijevozno sredstvo bio vlak. No zbog iznimno loše povezanosti s Gradišćem, ali i u vrijeme Željezne zavjese, put je znatno dulje trajao nego u suvremeno doba. Naravno dužina trajanja putovanja se s godinama smanjila. Osim vožnje vlakom kazivači su isticali vožnju autobusom i automobilom. Uz navedena prijevozna sredstva prema kazivačima svi radije biraju automobil kao treće prijevozno sredstvo jer bi najjednostavnije i najbrže bi stigli u Gradišće, ponajviše nakon 70-ih godina 20. stoljeća kada je započela gradnja autoceste u Gradišću. Kazivači ističu da većina gradišćanskih Hrvata, što je bio slučaj i početkom 20. stoljeća, boravi u svom rodnom mjestu u Gradišću preko vikenda, ali izgradnjom autoceste dio tjednih migracija je zbog bolje povezanosti postao dnevnim migracijama. Upravo te dnevne migracije omogućuju život u Gradišću te rad u Beču. Kazivanja mojih kazivača primjer su povezivanja translokalnih procesa s migracijama životnog stila. Naravno uz one koji *pendlaju* vikendima i one koji to rade svaki dan, ima gradišćanskih Hrvata koji u Gradišće putuju preko praznika i blagdana. Iako se kroz vrijeme intenzitet i učestalost *pendlanja* mijenjao, ostalo je do danas prisutno kod svih kazivača. Većina mojih sugovornika navodi kako su danas aktivni u nekom od društava u Gradišću, bilo to pjevačko, tamburaško ili kazališno društvo. Naravno uz aktivnosti u Gradišću borave ponajviše zbog obitelji, ali i zbog obaveza i održavanja imanja i obiteljskih kuća/djedovina.

Važno je naznačiti kako su se poneki kazivači trajno vratili u Gradišće, pri čemu nekoliko kazivača razmišlja o trajnom ostanku u Gradišću iz razloga što Gradišće pruža ugodno i mirno okruženje sklonu podizanju obitelji. Upravo te odluke djelomice su povezane s migracijama životnog stila. Koncept migracija životnog stila bazira se na potrazi za boljim životom. Beč je mjesto koje im pruža puno bolju kvalitetu života zbog bogate ponude poslova, obrazovnih smjerova te aktivnosti. Iako se već krajem 20. stoljeća u Gradišću otvorilo dosta mogućnosti što se tiče obrazovanja i zapošljavanja, spektar izbora i dalje nije toliko širok kao u Beču. Važno je naglasiti kako je prometna povezanost Beča s Gradišćem u 21. stoljeću puno bolja nego što je to bilo u 20. stoljeću, što je također još jedan razlog zašto poslovni dio života te dio života, u kojem se (su se) moji sugovornici školuju (školovali), provode u Beču. Svatko od kazivača ima svoje razloge zašto su odgovarajući posao ili studij pronašli u Beču, što je bilo uvjetovano

njihovim očekivanjima. Iako većinu svoga vremena provode u Beču, ostali su sa svojom društvenom zajednicom dobro umreženi. Kvalitetna umreženost se kod kazivača ostvaruje uzastopnim *pendlanjem* vikendima (ili praznicima i sl.) u svoje rodno mjesto u Gradišće, ali i sudjelovanjem na raznim gradišćansko-hrvatskim aktivnostima i događanjima, koja se oglašavaju putem društvenih mreža te audiovizualnih medija. Na ovim primjerima vidljivo je kako se i kod gradišćanskih Hrvata prožimaju tri razine migracija životnog stila: makro razina kao bolja ponuda obrazovnih smjerova te radnih mjesta u Beču, mikro razina kao individualne odluke i stavovi o odlasku u Beč kod gradišćanskih Hrvata te mezo razina kao umreženosti gradišćanskih Hrvata u Beču s društvenom zajednicom u Gradišću (usp. Torkington 2010:104-106). No moguće je vidjeti da u nekom trenutku života može doći do promjene mišljenja kao što je vidljivo kod nekih kazivača koji su Gradišće naveli kao prigodnije mjesto za život, za obitelj, a ponajviše za djecu zbog dobre prometne povezanosti, koja omogućuje život u Gradišću, a rad u Beču.

Svi kazivači su za sebe naveli da su *pendleri* što je dio njihovog načina života. Aktivnost i angažiranost na oba lokaliteta dio je njihove svakodnevice. Upravo aktivno sudjelovanje u društvenoj zajednici te uzastopno kretanje između dva lokaliteta primjer su translokalnih praksi gradišćanskih Hrvata. Jasna Čapo je istaknula kompleksnost društvenih veza, interakcije i samih praksi do kojih dolazi u translokalnom okruženju (2019:106). One se odražavaju na identitet samih kazivača kod kojih je regionalna identifikacija iznimno jaka. Upravo zbog jake identifikacije ne dolazi do devaloriziranja jedne strane (austrijskog ili gradišćansko-hrvatskog identiteta), već kazivači naglašavaju da jedno bez drugog ne može ići te da se austrijski i gradišćansko-hrvatski dio prožimaju. Upravo takav *pendlerski* način života utječe na koheziju zajednice i očuvanje gradišćansko-hrvatskog identiteta. Uzroci *pendlanja* se tijekom 20. stoljeća mijenjaju ovisno od pojedinca do pojedinca. No i kada više nema potrebe za njime (npr. završeno je školovanje, preminuli su roditelji koje se posjećivalo i sl.) ovakav životni stil se nastavlja.

Tijekom oba terenska istraživanja moji kazivači pokazali su koliko su orijentirani na očuvanje bogatstva kulturnog života te gradišćansko-hrvatskog jezika. Glazba igra važnu ulogu u cijelom procesu očuvanja identiteta što je vidljivo kod društava koja djeluju na području Beča i Gradišća. Bila to pjevačka, tamburaška ili kazališna društva, svi su jednako angažirani i vođeni istim ciljem, da se očuva jezik i kultura. Za razliku od drugih hrvatskih manjinskih i dijasporskih zajednica, koje često ističu manjak mladih članova i općenitu nezainteresiranost mladih za tradicijsku kulturu, zajednica gradišćanskih Hrvata ima uspješno razvijen kulturno-



glazbeni program orijentiran na mlade ljude (kojeg mladi upravo oblikuju), izvrsnu suradnju različitih generacija u različitim lokalitetima. Međutim važnost prisustva na njima pridonose koheziji ove zajednice i život i rad na više lokaliteta, odnosno *pendlanje*, tome nisu prepreka već prednost suvremenog translokalog načina života. Angažman koji pokazuju moji sugovornici primjer je na koji način se stvara kohezija (manjinske) zajednice, promovira i čuva identitet gradišćanskih Hrvata.

## POPIS LITERATURE:

ABU-LUGHOD, Lila. 1991. "Writing Against Culture". U *Recapturing Anthropology. Working in the Present*, ur. R. G. Fox. New York: School of American Research Press, 137-163.

BARTH, Fredrik. 1982. „Introduction“. U *Ethnic, Groups and Boundaries*. Oslo: Universitetsforlaget, 9-38.

BENCŠICS, Nikola, Miroslav ŠAŠIĆ i Stefan ZVONARICH. 2018. *Povijest Gradišćanskih Hrvatov*. Željezo: Hrvatsko kulturno društvo u Gradišću.

BONIFAČIĆ, Ruža. 2001. „Pjesme iz amaterskih igrokaza u gradišćanskih Hrvata: k očuvanju etničkog identiteta“. *Etnološka tribina* Vol. 31 No. 24: 75-86.

BRETTEL, Caroline i James Frank HOLLIFIELD. 2000. „Migration Theory: Talking Across the Disciplines“. *Routledge*: 1-26.

ČAPO, Jasna. 2019. *Dva doma: hrvatska radna migracija u Njemačku kao transnacionalni fenomen*. Zagreb: Durieux.

DITTINGER, Michaela. 2015. „Trbuhom za kruhom u velegrad Beč: Migracija Gradišćanskih Hrvatov zbog odaljenih djelatnih mjesta“. U *Znanstveni članci Gradišćanskih Hrvatic i Hrvatov 1*. Veliki Borištof: KUGA kulturna zadruga, 63-73.

DOMINI, Mirjana. 1990. „Gradišćanski Hrvati – zajedništvo usprkos granica“. *Migracijske teme* 3: 325-334.

FERCSAK, Michaela. 2010. *Urbanisierung einer Volksgruppe. Die Arbeitsmigration Burgenländischer Kroaten nach Wien 1870–1945* (Diplomski rad). Universität Wien.

GRBIĆ, Jadranka. 2006. „Hrvatska dijaspora i iseljeništvo“. U *Narodne nošnje Hrvata u svijetu; tradicijsko odijevanje Hrvata izvan Republike Hrvatske*. Zagreb: Međunarodni centar za usluge u kulturi, Posudionica i radionica narodnih nošnji, 1-27.

GRBIĆ JAKOPOVIĆ, Jadranka. 2014. *Multipliciranje zavičaja i domovina. Hrvatska dijaspora: kronologija, destinacije i identitet*. Zagreb: FF Press.

HOEY, Brian A. 2010. „Place for Personhood: Individual and Local Character in Lifestyle Migration“. *City and society* Vol. 22 No. 2: 237-261.

HOLJEVAC, Većeslav. 1968. *Hrvati izvan domovine*. Zagreb: Matica Hrvatska.

- HÖLD, Agnes. 2015. „Borta 1995 i politika gradišćanskih Hrvatov“. U *Znanstveni članci Gradišćanskih Hrvatic i Hrvatov 1*. Veliki Borištof: KUGA, 29-42.
- KARALL Demetar i Gabriela KARALL. 1984. „Gradišćanski Hrvati u Beču“. U *Gradišćanski Hrvati 1533-1983*. Belaj et al., ur. Zagreb: Društvo za suradnju s gradišćanskim Hrvatima i drugim hrvatskim narodnim manjinama u susjednim zemljama, 25-30.
- KREUZER, Bernd. 2012. „Der Bau der Autobahnen und Schnellstrassen in Österreich“. U *Das Autobahnnetz in Österreich; 30 Jahre Asfinag*. Beč: Autobahnen- und Schnellstraßen-Finanzierungs-Aktiengesellschaft, 11-120.
- MARINOVIĆ GOLUBIĆ, Marica. 2015. *Useljavanje u tradicionalno iseljenička područja – istraživanje slučaja otoka Korčule* (Doktorska disertacija). Sveučilište Zagreb.
- O'REILLY, Karen i Michaela BENSON. 2009. „Lifestyle migration: escaping to the good life?“. U *Lifestyle Migrations: Expectations, Aspirations and Experiences*. Benson, Michaela. i O'Reilly, Karen, ur. Ashgate, 1-13.
- POTKONJAK, Sanja. 2014. *Teren za etnologe početnike*. Zagreb: HED biblioteka i FFpress.
- POVRZANOVIC FRYKMAN, Maja. 2010. „Materijalne prakse bivanja i pripadanja u transnacionalnim društvenim prostorima“. *Studia ethnologica Croatica* 22: 39-60.
- TORKINGTON, Kate. 2010. „Defining lifestyle migration“. *Dos Algarves* Vol. 19:99-111.
- TYRAN, Katharina. 2016. „Koncepti identifikacije kod g/Gradišćanskih Hrvatov“. U *Znanstveni članci Gradišćanskih Hrvatic i Hrvatov 2*. Veliki Borištof: KUGA, 137-150.
- TYRAN, Petar. 2007. *Hrvatski bal u Beču*. Beč: Hrvatsko gradišćansko kulturno društvo u Beču.
- VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena. 2005. *Gradišćanski Hrvati; između tradicije i suvremenosti*. Zagreb: Educa.

## SAŽETAK

Adrijana Puškarić

*Pendlanje* kao način života: etnografija translokálnih praksi gradišćanskih Hrvata u Austriji

Gradišćanski Hrvati su na područje Gradišća doselili tijekom 15. i 16. stoljeća. Već krajem 19. stoljeća poneki su zbog nedostatka posla i obrazovne ponude bili prisiljeni napustiti Gradišće. Kao radna migracija ili studenti dio gradišćanskih Hrvata zaputio se prema Beču. No kontakte s obitelji i prijateljima u Gradišću nisu zanemarivali, štoviše nastavili su preko tjedna živjeti u Beču, preko vikenda u Gradišću. Ovakav način života, koji se prakticira do danas, nazivaju pendlanjem, a sebe pendlerima. Ovaj rad temelji se na građi prikupljenoj etnološkim i kulturnoantropološkim istraživanjem pomoću polustrukturiranih intervjua, promatranja sa sudjelovanjem u Beču i Gradišću, te na arhivskim podacima. Rezultati istraživanja pokazali su da ovakav translokalan način života, doprinosi koheziji zajednice i očuvanju identiteta gradišćanskih Hrvata.

Ključne riječi: gradišćanski Hrvati, *pendlanje*, translokálne prakse, migracije životnog stila

## SUMMARY

Adrijana Puškarić

„Pendlanje” as a way of life: an ethnographic research into the translocal practices of Burgenland Croats in Austria

Burgenland Croats moved to the Burgenland area during the 15. and 16. century. By the end of the 19. century, some were forced to leave Burgenland due to a lack of job and education opportunities. Many Burgenland Croats headed to Vienna as working migrants and students, but they didn't neglect their relationships with friends and family back in Burgenland. In fact,

they continued their life in Vienna during the week, while returning to Burgenland on the weekends. This way of life, still practiced by some, Burgenland Croats call „pendlanje”, while they call themselves „pendleri” (the ones who practice „pendlanje”). This paper is based on material collected by ethnological and cultural anthropological research using semi-structured interviews, participant observation in Vienna and Burgenland, and archival data. Research results showed that this type of translocal life contributes to the increase of cohesion in the community and the preservation of Burgenland Croat identity.

Key words: Burgenland Croats, *pendlanje*, translocal practices, lifestyle migration

## Životopis

Autorica Adrijana Puškarić rođena je 1997. godine u Ogulinu. Nakon završenog općeg smjera u Gimnaziji Bernardina Frankopana Ogulin 2016. godine upisuje preddiplomski studij etnologije i kulturne antropologije te germanistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Po stjecanju zvanja sveučilišne prvostupnice 2019. godine upisuje diplomski studij etnologije i kulturne antropologije te germanistike, nastavnički smjer. Sudjelovala je u istraživanjima Hrvata iz Opova i Starčeva u Vojvodini u travnju i studenome 2019. godine. Prve rezultate istraživanja na temu narodnih vjerovanja i etnomedicine vojvođanskih Hrvata u Starčevu i Opovu predstavila je sa kolegicom Valentinom Jagetić na znanstvenim kolokvijima održanima 22. studenoga 2019. godine u prostorijama Aktiva žena u Opovu i Galeriji „Boem“ u Starčevu u organizaciji Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata. Rezultati istraživanja objavljeni su u časopisu *Godišnjak za znanstvena istraživanja Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata*, 11 (2019), za što je nagrađena godišnjom nagradom „Franjo Marković“ Filozofskog fakulteta u Zagrebu za 2020. godinu. Glavna područja njezinog istraživačkog i znanstvenog interesa uključuju područje antropologije migracija, folkloristike te zaštite i očuvanja baštine.